

BORYS PASZKIEWICZ*

NIEZNANY PARWUS KSIĘCIA BRZESKIEGO BOLESŁAWA III

Mennictwo denarowe (parwusów, halerzy) na Śląsku w XIV i na początku XV w. należy do bardzo słabo zbadanych zagadnień numizmatyki. Liczba rozpoznanych typów monet z tego czasu i miejsca jest bowiem znacznie mniejsza od liczby poświadczonych źródłowo emisji. Można domniemywać nawet, że emisja drobnej monety w poszczególnych księstwach trwała bez większych przerw, przynajmniej w zasadzie. Tymczasem jej rezultaty dziś znane są zupełnie wyjątkowo. Ostatnie lata przynoszą jednak coraz więcej odkryć, które powoli wypełniają tę lukę.

W ofercie dla Poznańskiego Domu Aukcyjnego pojawiła się moneta nawiązująca starannym stylem wykonania do kwartników śląskich, jednak mniejsza i nie mająca analogii w publikacjach:

Ryc. 1. Nieznany parwus księcia brzeskiego Bolesława III.

Fot. dzięki uprzejmości Poznańskiego Domu Aukcyjnego. Skala z lewej 1:1, z prawej 2:1

Av. Orzeł bez łap, z przepaską i trzema piórami w każdym skrzydle, obwódka perełkowa, ✠ B O N E Z L A V ;

Rv. ozdobne B kapitalne z siatkowatą szrafurą, z kuleczkami u góry, u dołu i w połowie laski, obwódka perełkowa, ✠ ✠ B R [E] ✠ G A [✠] ✠ .

Osie stempli 110°, 0,28 g, 13,0 mm.

* Instytut Archeologii UMCS, Lublin.

Pochodzenie monety nie jest znane. Najprawdopodobniej została niedawno znaleziona, nic jednak nie wskazuje, by należała do któregoś ze znanych z ostatnich lat zespołów znaleziskowych, jak np. dużego skarbu halerzy śląskich z XV w., rozprzedawanego na aukcjach w 2001 i 2002 r.

Choć legenda awersu ma jeden błąd literowy, rewersu zaś — dwa znaki trudno czytelne, nie ulega wątpliwości, że mowa tu o księciu Bolesławie i mieście lub księstwie brzeskim. Pieczęcie miasta Brzegu używane w XIV w. noszą nazwę miasta *Brega* lub *Brege*¹. Jest to więc niewątpliwie moneta Bolesława III, zwanego Rozrzutnym (*Prodigus*) albo Sztyletem (*Fixuralis Cultellus*), gdyż jest to pierwszy książę bijący monetę w Brzegu, a zarazem ostatni władca tego miasta o tym imieniu. Styl tej monety wskazuje, że wybito ją w czasie bliskim emisji kwartników. Z drugiej jednak strony widać, że litera B jest na małej monecie dojrzała, staranniej wykonana niż na wybitych najprawdopodobniej przez Bolesława III kwartnikach typu Fbg 811/342 i 812/343. W każdym razie pozwala to naszą monetę zaliczyć do denarów wybitych po reformie groszowej na Śląsku, którym przypisujemy najczęściej miano parwusów.

Nie jest to jedyny znany typ parwusa brzeskiego Bolesława III. Istnieje podobna moneta, na której awersie widnieje orzeł z przepaską i napis BOLEZLAVS, na rewersie zaś trzy kotwice w roztrój i napis BREGENSES (Fbg 581/167²). Moneta ta pochodzi z jakiegoś małego skarbu, w którym wystąpiła wraz z czeskimi parwusami króla Jana³. Kotwice widzimy na miejskich pieczęciach Brzegu. Umieszczenie znaków miejskich na monetach (także na jednym z kwartników) świadczy o jakiejś formie powierzenia mienicy w ręce miasta (może zastawie), co u władcy pokroju Bolesława Rozrzutnego wydaje się w pełni prawdopodobne.

Nowo odkryty parvus ma awers bardzo podobny do już znanego. Orzeł jest taki sam, a drobne różnice tkwią tylko w gorszym zapisie imienia BONEZLAV zamiast BOLEZLAVS. Rewers ma inne przedstawienie w polu: zamiast trzech kotwic, znaku pieczętnego miasta Brzegu, na nowym typie widzimy literę B. Literę tę możemy tłumaczyć bądź jako inicjał księcia — analogicznie do kwartników Bolesława III typu Fbg 811/342 i 812/343 — bądź też jako inicjał miasta. W tym drugim przypadku otrzymalibyśmy analogię pod względem treści do znanego już typu parwusów: litera B, tak jak trzy kotwice, oznaczałaby miasto Brzeg. Różne są jednak także legendy: na dotychczas znanej monecie BREGENSES, co, jak słusznie zauważył Ferdinand Friedensburg, jest kalką formuły zamieszczanej na monetach czeskich⁴: *grossi pragenses* i *prag[enses] parvi*. Na nowo odkrytej monecie napis brzmi BREGA, jak na pieczęciach miejskich. Określa więc miejsce — zapewne miejsce wybicia monety, bo wszak nie tytuł księcia. Różnica z dotychczas znanym rewersem wydaje się wskazywać, że obecnie odkryty par-

---

¹ M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, nr 23–26.

² Poprawiony odczyt legendy egzemplarza z ówczesnego Królewskiego Gabinetu Numizmatycznego w Berlinie zob. F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, Ergänzungsband, Breslau 1904, s. 39.

³ S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski*. Inwentarz, Poznań 1998, nr 895; F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte...*, Th. II, Breslau 1888, s. 187, pisze o „halerzach” Jana, ponieważ wszystkie denary z XIV w. ze Śląska lub Czech nazywa halerzami.

⁴ F. Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte...*, Ergänzungsband, s. 39.

wus nie został wybity w mennicy dzierżonej przez miasto, byłby zatem wcześniejszy od znanego dotychczas typu Fbg 581/167.

Ustalenie chronologii bezwzględnej wypadu zacząć od dat panowania. Samodzielne władanie w Brzegu Bolesław rozpoczął w 1311 r. i panował tu aż do śmierci w 1352 r. Początek działalności menniczej w Brzegu mógł nawet przypadać na lata 1305–6⁵. Friedensburg wysunął przypuszczenie, że parvus Fbg 581/167 (zwany przez niego anachronicznie halerzem) został wybity po rezygnacji przez Bolesława z Legnicy na rzecz synów w 1342 r., ale nie była to sugestia wysunięta z pełnym przekonaniem⁶. M. Gumowski datował tę monetę już po zakończeniu emisji kwartników⁷. Nie jest to konieczne. Mógł to być denar (parvus) towarzyszący kwartnikom w obiegu; wiadomo, że monety takie istniały⁸. Związek wybicia monety w Brzegu z rezygnacją Bolesława z Legnicy też nie jest oczywisty. W istocie po 1311 r. księstwa legnickie i brzeskie były osobnymi organizmami, a co je łączyło, to wieczne głodna dochodów osoba księcia. Możliwe więc wprawdzie, że mennica brzeska była tym aktywniejsza, im mocniej działalność mennicza Bolesława w Legnicy była kontrolowana przez miasto stołeczne. Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa jednak obie mennice działały równocześnie, obsługując oba rozłączne terytoria książęce. Źródła pisane, jakie dziś znamy, potwierdzają w 1314 r. *Münzgeld* tak w Legnicy, jak w Brzegu⁹, ale poza tym odnoszą się tylko do mennicy legnickiej. W lipcu 1335 r. książę Bolesław zobowiązał się wobec mieszczan legnickich, że obiegające w owym czasie monety pozostawi jeszcze przez rok od najbliższej Wielkiejnocy, nie wybije też nowych monet bez „rady i wiedzy” tychże mieszczan i pozostawi je w obiegu na całe dwa lata¹⁰. Wynika z tego, że dotychczas książę wymieniał w księstwie legnickim monetę częściej, zapewne raz do roku na Wielkanoc; cesja na rzecz miasta oznaczała zwolnienie rytmu wymiany monety, ale i przekazanie miastu prawa współdecydowania o stopie menniczej (tak bym rozumiał „radę i wiedzę” w tym kontekście). *Nb.*, dokument ten wydaje się wymieniać konsekwentnie dwa rodzaje monet: *muncze unde cleynen phenninge, nue muncze oder nuwe cleine phenninge, muncze adir cleine phenninge*. Nie sprawia to wrażenia pleonazmu wprowadzonego w celach stylistycznych, a raczej wygląda na zamierzone odniesienie do dwóch rodzajów pieniądza: „monety” i „małych denarów”. Być może oznacza to, że jeszcze w 1335 r. przynajmniej liczono się w Legnicy z ewentualnością dalszej emisji kwartników wraz z biciem parwusów. Podkreślić należy, że żadnych monet legnickich wybitych po wydaniu tego dokumentu nie znamy, aż do następnego stulecia. W Brzegu można oczekiwać ustroju monetarnego podobnego do tego wydedukowanego z powyższego dokumentu dla Legnicy. Sytuacja źródeł jest wszelako odwrotna: mamy monety, nie mamy źródeł pisanych. Milczenie dokumentów na temat mennicy brzeskiej sugeruje — wbrew wymowie par-

⁵ B. Paszkiewicz, *Średniowieczne mennictwo w Legnicy, Brzegu i Lubinie*, [w:] *Silesia numismatica. Ducatus Lignicensis et Bregensis*, Liber I, *Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Miedzi w Legnicy, 24–25 listopada 2000 r.*, red. B. Paszkiewicz, Legnica 2001 (Źródła i materiały do dziejów Legnicy i księstwa legnickiego, t. II), s. 76–78.

⁶ Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte...*, T. II, s. 187.

⁷ M. Gumowski, *Moneta na Śląsku do końca XIV wieku*, [w:] *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. III, Kraków 1936, s. 695.

⁸ R. Kiersnowski, *Pradzieje grosza*, Warszawa 1975, s. 166–167.

⁹ Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte...*, T. II, s. 187.

¹⁰ Friedensburg, *Schlesiens Münzgeschichte...*, T. I, Breslau 1887, s. 44–45, nr 44.

wusa z trzema kotwicami — że nie była ona przedmiotem zastawu ani dzierżawy. Być może więc wpływy miasta w mennicy były mniej sformalizowane.

Reasumując — nie mamy ściślejszych wskazań chronologicznych dla nowoodkrytego parwusa. Przyjmując, że poprzedzał on znany parvus Fbg 581/167, który musiał być wybity przed śmiercią Bolesława III (Wielkanoc 1352), najpóźniejszy możliwy czas emisji tej monety to lata 1350–51. Najwcześniej możemy oczywiście brać pod uwagę rok 1311. Nie ma wyraźnych analogii stempli parwusa z pieczęciami księcia. Stylistyka nie kieruje nas wyraźnie ani na początek, ani na koniec tego okresu. Mimo to przypuszczam, że fakt zaopatrzenia obu stron monety w otoki z legendami — na wczesnych parwusach rzadkimi — oraz sylwetka orła wskazują raczej na datowanie monety na 2. ćwierć XIV w.¹¹

BORYS PASZKIEWICZ

THE UNKNOWN PARVUS OF BOLESŁAW III, DUKE OF BRZEG

(Summary)

In the Poznań Auction House (Poznański Dom Aukcyjny) a coin has been put up for sale which has no analogy in the existing publications: Obverse — eagle with no talons, a band upon the breast and three feathers in either wing, +BONEZLAV; reverse — ornamental capital B, little balls in the upper, lower and middle parts of the bar, +✠BRE✠GA✠. Axes of the dies 110°, 0.28 g, 13.0 mm. The origin of the coin is unknown.

Beyond any doubt it is a coin of Bolesław III (1311–1352), called the Extravagant (*Prodigus*) or Dagger (*Fixuralis Cultellus*), as he was the first duke to strike coins in Brzeg, at the same time the last ruler of the city bearing the foregoing name. The style of the coin allows its classification as a denarius struck after the Groschen reform in Silesia, most often referred to as *parvi*. A similar coin is already known, a banded eagle and inscription BOLEZLAVS upon its obverse, three anchors and inscription BREGENSES on the reverse (Fbg 581/167). The municipal symbols upon it testify a form of ownership of the mint by the city (pawn?).

The parvus in question bears the letter B in place of the symbol of the city. It may be the duke's or the city's initial. Legends also differ: there is BREGENSES upon the coin already known, which is a paraphrase of the formula included in Bohemian coins: *grossi pragenses* and *prag[enses] parvi*. The inscription BREGA on the coin in question presumably specifies the coins' striking place. The difference from the reverse already known seems to point out that the *parvus* was not struck in a mint owned by the city, thus it would have been earlier than the familiar Fbg 581/167 Type.

There are no grounds to accurately date the *parvus*. If it preceded the already known *parvus* Fbg/167 struck before Bolesław III's death (Easter 1352), or if the *Renovatio monetae* took place in Brzeg probably annually at Easter time — the latest possible issue time of the coin are the years 1350–51. I suggest that the fact that both sides of the coin being provided with legends, which was quite rare upon early *parvi*, alongside the silhouette of an eagle, mean the *parvus* should be dated to the second quarter of the 14th century.

---

¹¹ Uprzejmie dziękuję panu Sergiuszowi Stube za udostępnienie monety do badań oraz udzielenie jej zdjęć do publikacji.